

IVAN JOSIPOVIĆ, *PRIDRAGA U ZALEĐU ZADRA*

Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2018., 140 stranica, 134 c/b fotografije
ISBN 978-953-6803-58-3

*Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2018, 140 pages, 134 b/w photographs
ISBN 978-953-6803-58-3*

Knjiga *Pridraga u zaleđu Zadra* djelo je povjesničara umjetnosti i sveučilišnog profesora Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru Ivana Josipovića. Istraživački poduhvat objavljen u koricama ove knjige produkt je višegodišnjeg proučavanja starokršćanskih i predromaničkih reljefa pronađenih na arheološkim lokalitetima u Pridragi kod Zadra. U smislu jedinstvenoga i sistematičnog istraživačkog pothvata vrijednost ove knjige ogleda se u sveobuhvatnom i iscrpnom prikazu svih do 2018. godine otkrivenih starokršćanskih i predromaničkih reljefa pronađenih na području Pridrage. S obzirom na to da je Josipović doktorirao na temu predromaničkih reljefa¹ istraživački rad i analiza reljefa iz Pridrage dio su njegova ukupnog poznavanja ranosrednjovjekovne hrvatske umjetnosti. *Pridraga u zaleđu Zadra* prilog je ne samo povijesti umjetnosti već i povijesti ranoga srednjega vijeka.

Monografija je izdana kao druga u nizu knjiga u seriji *Korpus ranosrednjovjekovne skulpture* koji izdaje Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Uredništvo ove knjige potpisuju uvaženi znanstvenici Nikola Jakšić, Ivan Matejčić te Ante Milošević koji je ujedno i glavni urednik. Knjiga

The book *Pridraga in the hinterland of Zadar* was written by the art historian and university professor from the Department of Art History of the University of Zadar Ivan Josipović. The research enterprise published in this book is the result of a lengthy study of early Christian and pre-Romanesque reliefs found at the archaeological sites in Pridraga near Zadar. Comprehensive and detailed presentation of all early Christian and pre-Romanesque reliefs found in the Pridraga region until the year 2018 reflects importance of this book as a unique and systematic research project. Since Josipović earned his doctoral degree with the theme of pre-Romanesque reliefs,¹ research work and analysis of reliefs from Pridraga were a part of his knowledge of the early medieval Croatian art. *Pridraga in the hinterland of Zadar* is a contribution not only to the art history but also to the history of the Early Middle Ages.

The monograph was published as the second in the series *Early Medieval Sculpture* published by the Museum of Croatian Archaeological Monuments. Editorial board of this book consisted of renowned scholars Nikola Jakšić, Ivan Matejčić and Ante Milošević who is the editor-in-chief. The

¹ Josipović 2013.

¹ Josipović 2013.

je oplemenjena brojnim fotografijama, orto-fotografijama, geografskim kartama te ilustracijama što vrlo uspješno rasterećuje glavni tekst tako što olakšava čitatelju da konkretno percipira kulturnu baštinu Pridrage. Knjiga je mekoga uveza i dimenzija 28x20 cm, sadrži ukupno 140 stranica, a podijeljena je na četiri glavna dijela. Prvi dio obuhvaća glavni tekst u kojemu autor prikazuje povijest i ranosrednjovjekovnu umjetnost Pridrage, odnosno starokršćanske i predromaničke reljefe. Kataloški tekstovi čine drugi dio knjige i sadrže detaljne informacije o arheološkim nalazima koji su u fokusu ove knjige, a slike svih 111 reljefa nalaze se u trećem dijelu pod naslovom "Katalog". Četvrti dio knjige čini popis korištene literature.

Prvi dio ili glavni tekst podijeljen je na pet manjih poglavlja i to redom: "Uvod", "Pridraga – srednjovjekovni Dolac kod Novigrada", "Starokršćanska crkva sv. Martina i predromanički oratorij sv. Mihovila", "Starokršćanski i predromanički reljefi iz Pridrage – historijat istraživanja i metodologija obrade" te na koncu "Zaključak". Na samome početku naglašen je važan položaj Pridrage u ukupnoj hrvatskoj kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj umjetničkoj baštini. U uvodu autor napominje da su arheološki nalazi iz Pridrage razmješteni na četiri mjesta: u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Arheološkom muzeju u Zadru, Konzervatorskom odjelu u Zadru te u Zavičajnoj zbirci u Novigradu. Upravo ti ulomci reljefa, koji su u najvećoj mjeri pripadali liturgijskim instalacijama i arhitektonskoj dekoraciji dviju pridraških crkava – starokršćanskoj crkvi sv. Martina te predromaničkom oratoriju sv. Mihovila – detaljno su i precizno predstavljani u ovoj knjizi.

Drugo poglavlje je rasprava o toponimiji Pridrage te o oblikovanju današnjega sela na dijelu nekadašnjega srednjovjekovnog naselja koje se nazivalo Dolac. Autor je u ovome dijelu ustvrdio i argumentirao da je Pridraga naziv dobila po svom geografskom položaju, a navodi čak pet poznatih naziva koji su se koristili za isto mjesto: Dol, Martindol, Sumartindol, Dolac i, na koncu, Pridraga, a potonji se naziv ustalio tek od 18. stoljeća. Dio koji prije svega ima historiografsku važnost i prilog je poznavanju ranosrednjovjekovne povijesti čini opis granice Gornjega i Donjega Dolca, odnosno Pridrage, a koji slijedi

book is enriched with a number of photographs, orthophotographs, geographic maps and illustrations that successfully disburden the main text and facilitate specific perception of the cultural heritage of Pridraga. It is a paperback edition, with dimensions of 28x20 cm, and total of 140 pages. It is divided into four main parts. The first part comprises the main text in which the author presented history and early medieval art of Pridraga, i.e. early Christian and pre-Romanesque reliefs. Catalogue texts constitute the second part of the book and contain detailed information on archaeological finds that this book focuses on, and images of all 111 reliefs can be found in the third part under the title "Catalogue". The fourth part of the book refers to bibliography.

The first part or the main text is divided into five smaller chapters: "Introduction", "Pridraga – medieval Dolac near Novigrad", "Early Christian church of St. Martin and pre-Romanesque oratory of St. Martin", "Early Christian and pre-Romanesque reliefs from Pridraga – history of the research and research methodology" and finally "Conclusion". At the beginning importance of Pridraga was emphasized within Croatian late antique and early medieval art heritage. In the introduction the author mentions that the archaeological finds from Pridraga are presently housed in four institutions: Museum of Croatian Archaeological Monuments, Archaeological Museum in Zadar, Conservation Department in Zadar and Regional Collection in Novigrad. Exactly these relief fragments that for the most part belonged to liturgical furnishings and architectural decoration of the two churches from Pridraga – early Christian church of St. Martin and pre-Romanesque oratory of St. Michael – are presented in detail and extensively in this book.

The second chapter is a discussion on toponymy of Pridraga and formation of present-day village in the area of former medieval settlement called Dolac. The author claimed that Pridraga got its name after its geographic position and offered arguments therein. He mentioned as much as five toponyms for this place: Dol, Martindol, Sumartindol, Dolac, and finally, Pridraga. The latter name was widely accepted only from the 18th century onwards. A part that definitely has historiographic importance and contributes to understanding of the early medieval history is the description of the border between

liniju uz bunar Lupoglavac, zatim slijedi arheološki lokalitet Mijovilovac ili Manastirine te na koncu starokršćansku crkvu sv. Martina.

U trećem poglavlju autor opisuje lokalitete dvije gore spomenute pridraške crkve, a zatim raspravlja o kompleksnom pitanju njihovih izvornih titulara i dataciji. Argumenti koji su prilično jasno i precizno navedeni u tekstu upućuju na činjenice kako su izvorni titulari obje crkve sačuvani do današnjih dana, dakle da je riječ o sv. Martinu i sv. Mihovilu. Jednako tako, datacija obje crkve je detaljno razrađena pa je moguće uočiti kronološki slijed gradnje crkve sv. Martina, koja je izgrađena na temeljima rimskodobne gospodarske zgrade krajem 5. i početkom 6. stoljeća kao slobodnostojeći trikonhos, a u kasnijim fazama su joj prigradivani drugi atributi. S druge strane, autor na temelju argumenata i slijedeći zaključke Nikole Jakšića i Miljenka Jurkovića potvrđuje i datira rotundu sv. Mihovila u sredinu 9. stoljeća. Upravo predromanički reljefi s navedenih lokaliteta potvrđuju zaključke o dataciji dvije crkve. Autor u tekstu detaljno raspravlja i o klesarskim radionicama i donosi prilično iscrpan pregled različitih teza o titularima i dataciji.

Historijat istraživanja predmetne teme, odnosno arheoloških lokaliteta dvije navedene crkve sadržan je u četvrtom poglavlju. Autor je kronološki nabrojao i opisao sva istraživanja provedena u Pridragi, počevši od onoga 1891. godine koje je pokrenuo fra Lujo Marun, a zatim sva arheološka istraživanja i konzervatorske zahvate do 2007. godine kada je pronađen posljednji ulomak kod crkve sv. Martina. Arheološka su istraživanja bila prekinuta tijekom Drugoga svjetskoga rata, kada je Pridraga bila u sastavu Kraljevine Italije, a tijekom trajanja Domovinskoga rata obje crkve su pretrpjele znatna oštećenja. U nastavku se analiziraju reljefi i klesarske radionice u kojima su oni nastali te se navode tri identificirane klesarske radionice: *Majstor zadarskih ambona*, *Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira* i *Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira*.

U posljednjem poglavlju autor sumativno zaključuje kako su oba pridraška lokaliteta po brojnosti i vrijednosti nalaza predromaničkih reljefa izjednačena. Još jednom potvrđuje izvorne titulara i dataciju gradnje te ih na koncu povezuje s klesarskim radionicama.

Gornji and Donji Dolac, i.e. Pridraga, following the line next to Lupoglavac well, then the archaeological site of Mijovilovac or Manastirine and finally early Christian church of St Martin.

In the third chapter the author describes the sites of the two mentioned churches in Pridraga and then discusses a complex problem of their original titulars and dating. Arguments that are quite clearly and precisely mentioned in the text suggest that the original titulars of both churches have been preserved to the present day, meaning these were St Martin and St Michael. Dating of both churches is analyzed comprehensively so that chronological order of the construction of the church of St Martin could be recognized, as it was built on the foundations of a Roman-era structure by the end of the 5th and beginning of the 6th century as a free-standing triconchal church, and in later phases other attributes were added. On the other hand, the author dates the rotunda of St Michael to the mid-9th century on the basis of arguments and following the reasoning of Nikola Jakšić and Miljenko Jurković. Precisely pre-Romanesque reliefs from the mentioned sites confirm conclusions about dating of the two churches. The author discusses extensively stone carving workshops and presents a thorough overview of different theses on titulars and dating.

Research history of the given subject, that is of the archaeological sites of the two mentioned churches is presented in the fourth chapter. The author listed chronologically and described all previous research conducted in Pridraga, starting from the one in 1891 initiated by Fr Lujo Marun, and then all archaeological excavations and conservation procedures until 2007 when the last fragment was found near the church of St Martin. Archaeological research was interrupted in the Second World War when Pridraga was a part of the Kingdom of Italy. In the Croatian War of Independence both churches were heavily damaged. The continuation brings analysis of reliefs and stone carving workshops in which they were made. Three such workshops were identified: *Stonecutter of the Zadar ambos*, *Stone carving workshop from the period of Duke Trpimir* and *Court stone carving workshop from the period of Duke Branimir*.

In the last chapter the author concludes that both sites from Pridraga are equal in the number and importance of the finds of pre-Romanesque reliefs.

Drugi dio knjige čine kataloški tekstovi koji opisuju 111 ulomaka reljefa pronađenih u Pridragi pa su tako i podijeljeni na isti broj tekstova oblikovanih prema jednoličnom obrascu. Autor je kataloške tekstove oblikovao tako da sadrže sljedeće informacije: mjesto gdje je ulomak pohranjen, dimenzije ulomka, detaljan i precizan opis pojedinog reljefa i literaturu u kojoj se pojedini reljef spominje ili je obrađen na određeni način. Na primjer (str. 40; usp. kat. br. 30 na str. 108), "Ulomak pluteja s prikazom konjanika-kopljonoše sa zmijom i jelenom pronađen u Novigradu, a koji najvjerojatnije potječe iz crkve sv. Martina u Pridragi, datiran je u prvo desetljeće 9. stoljeća. Iako se donedavno mislilo da je izgubljen, nedavno je uočen u fasadi zapadne dogradnje ljetnikovca Werner na adresi Tuškanac 36. Taj je pridraški reljef jedan od zanimljivijih, s obzirom da sadrži detaljan likovni prikaz, najvjerojatnije, sv. Jurja koji ubija zmiju, a pred njima bježi jelen.". Autor je cijelu scenu iscrpno opisao i objasnio svu simboliku takvog prikaza te na kraju detaljno naveo svu literaturu u kojoj se ovaj ulomak spominje. Treći dio ove knjige, nazvan Katalog – slike, sadrži slikovne prikaze svih pronađenih i istraženih ulomaka reljefa i to na 114 slika. Slike, odnosno fotografije koje su popraćene kataloškim tekstovima i poredane istoznačnim brojčanim oznakama kako bi se lakše međusobno povezivali djelo su Zorana A. Alajbega. Fotografije su izvrsne kvalitete i omogućuju čitatelju odličan pregled svih reljefa koji su obrađeni u ovome istraživanju. Popis literature kao posljednji dio ove knjige naveden je poslije kataloških tekstova i sadrži popis od 121 bibliografske jedinice.

Na koncu, treba istaknuti kako se vrijednost ove knjige ponajprije ogleda u jedinstvenom i cjelovitom predstavljanju reljefnih ulomaka iz Pridrage razmještenih u četiri institucije i više gradova. Svi poznati i analizirani ulomci reljefa iz Pridrage ova-ko su prezentirani na jednom mjestu i dostupni su zainteresiranoj javnosti slikovnim prikazom, ali i popratnim tekstom. Svi dijelovi knjige odlično su ukomponirani u jedinstvenu monografiju kojoj katalog-slika zajedno s kataloškim tekstovima ujedno predstavlja argumente glavnoga teksta. Na kraju, knjiga sadrži elemente koji obuhvaćaju arheologiju, povijest i povijest umjetnosti pa je pretpostavka da će i poslužiti kao jedna od polazišnih točaka onima koji se kroz stručni ili znanstveni rad budu

Once more he confirmed the original titulars and dating of their construction and finally he associated them with the stone carving workshops.

The second part of the book consists of catalogue texts that describe 111 fragments of reliefs found in Pridraga accompanied by the identical number of texts following the same pattern. The author included the following information in the catalogue texts: present location of the fragment, dimensions, detailed and precise description of a certain relief and bibliography in which a certain relief is mentioned or analyzed in some way. For instance (p. 40; cf. cat. no. 30 on p. 108), "A fragment of a panel with a depiction of a horseman-spearman with a snake and a deer was found in Novigrad, most likely originating from the church of St Martin in Pridraga, dating to the first decade of the 9th century. Although it was believed that it had been lost, it was noticed recently in the front of the western annex of the mansion Werner at the address Tuškanac 36. This relief from Pridraga is very interesting since it contains a detailed depiction, probably of St George killing a snake, and a deer running away in front of them.". The author described the scene in detail and explained the symbolics of such depiction, and finally he listed all publications in which this fragment is mentioned.

The third part of this book entitled Catalogue – images comprises 114 photographs of all found and analyzed fragments of reliefs. Zoran A. Alajbeg is the author of the photographs that are accompanied by the catalogue texts and listed with numerical marks. These high-quality photographs offer a reader an excellent overview of all reliefs analyzed in this research. Bibliography as the last part of the book is listed after the catalogue texts and it contains a list of 121 bibliographic units.

Finally it is worth mentioning that the importance of this book is primarily reflected in a unified and integral presentation of the relief fragments from Pridraga housed in four institutions and several cities. All known and analyzed fragments of reliefs from Pridraga were presented together and made available to the public through photographs and accompanying text. All parts of the book have been skillfully integrated into a unified monograph in which the catalogue with photographs together with the texts in the catalogue represent arguments of the main text. Finally this book contains elements

bavili Pridragom. Jednako tako, pisana je na način da su misli i teze oblikovane u logičnu i kronološki organiziranu cjelinu pa će biti razumljive ne samo povjesničarima, arheolozima, povjesničarima umjetnosti i studentima spomenutih humanističkih polja, već i široj javnosti zainteresiranoj za srednjovjekovnu prošlost Pridrage.

encompassing archaeology, history and art history so we can assume that it will serve as a starting point for all those who might deal with Pridraga in their professional or scientific work. It was written so that the ideas and theses were formed into a logical and chronologically organized whole that will be understandable not only to historians, archaeologists, art historians and students of the mentioned humanistic fields, but also to wider public interested in the medieval past of Pridraga.

Bibliografija / Bibliography

Josipović 2013 – Ivan Josipović, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, doktorski rad / PhD dissertation (rukopis / manuscript), Filozofski fakultet, Zagreb, 2013.

